

УДК 373.017.4-057.874

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3\(17\)-415-428](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-415-428)

Столяренко Олена Вікторівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (097) 293-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-1899-8089>

Столяренко Оксана Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, 21036, тел.: (093) 409-94-43, <https://orcid.org/0000-0001-7080-0626>

Акімова Ольга Вікторівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (098) 273-67-92, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА У ВИХОВАННІ ЦІННІСНИХ СТАВЛЕНЬ УЧНІВ

Анотація. Гуманізація виховного процесу, як провідний напрям розвитку освіти і реформування закладів загальної середньої освіти у ХХІ столітті актуалізувала потребу використання системи знань про людину та середовище її існування для обґрунтування інноваційних підходів до визначення мети та змісту формування гуманної особистості, її екологічного світогляду, для створення і реалізації у виховних моделях школи гуманістичних технологій та екологічного виховання.

У статті представлено фрагмент дослідження особливостей виховання ціннісних ставлень учнів у руслі глобальних екологічних і гуманістичних тенденцій. Виховання в учнів ціннісного ставлення до людини – вкрай важлива проблема сучасної школи, яка потребує вивчення.

Мета дослідницької роботи полягала у науковому обґрунтуванні та дослідженні теоретико-методичних основ виховання в учнів ціннісних ставлень до середовища існування (соціального і природного) і до самих себе в межах перцептивного, когнітивного та діяльнісного напрямів.

Аналіз результатів дослідження дав змогу визначити такі основні напрями формування суб'єктивного ціннісного ставлення особистості до людини і свого оточення: перший – це побудова перцептивного образу об'єкта

уваги (перцептивний напрям); другий – формування особистісного, а далі і ціннісного ставлення до того чи іншого об’єкта на основі здобутої і опрацьованої в подальшому інформації (когнітивний напрям); третім є формування суб’єктивного ціннісного ставлення у процесі взаємодії, безпосередньої практичної діяльності (діяльнісний напрям).

Завдяки використанню теоретичних, емпіричних, експериментальних методів виявлено і досліджено особливості формування ціннісних ставлень особистості до людини та інших об’єктів живої природи в межах перцептивного, когнітивного та діяльнісного напрямів.

Це стало основою використання новітніх підходів і технологій екологічного виховання, формування ціннісного ставлення до людини у виховних моделях школи.

Ключові слова: суб’єктивне ціннісне ставлення особистості, ціннісне ставлення до людини, гуманізація освіти, екологічна парадигма, глобальні проблеми людства, природні, психологічні та соціальні чинники формування ціннісних ставлень учнів.

Stoliarenko Olena Viktorivna Doctor of Pedagogics, Professor of the Department of Pedagogy, Vocational Education and Management of Educational Institutions, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (097) 293-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-1899-8089>

Stoliarenko Oksana Vasylivna Candidate of Pedagogics, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Vinnytsia National Technical University, Khmelnytske Shosse St., 95, Vinnytsia, 21036, tel.: (093) 409-94-43, <https://orcid.org/0000-0001-7080-0626>

Akimova Olha Viktorivna Doctor of Pedagogics, Professor of the Department of Pedagogy, Vocational Education and Management of Educational Institutions, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (098) 273-67-92, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

THE ENVIRONMENTAL COMPONENT IN THE EDUCATION OF STUDENTS' VALUES-BASED ATTITUDES

Abstract. Humanization of educational process, as a leading factor of its development, and secondary schools reforming in the 21st century as well, promoted the use of knowledge about a person and his environment to define innovative approaches of determining the purpose and content of a humane personality shaping,

ecological mind forming in order to apply humanistic models to educational technologies

The article presents a fragment of a research devoted to the problem of a values based attitude to a person and his environment shaping in terms of global environmental and humanistic trends. The forming of students' values based attitudes plays an important role in the educational process and needs to be investigated.

The purpose of the research is to prove it both on theoretical and practical levels. Empirical and experimental study revealed theoretical and methodological principles of students' own values based attitudes to themselves and their environment (social and natural) shaping in terms of perceptual, cognitive and activity-based aspects.

The findings of the study identified the main stages of a person's values-based attitude towards another person and his environment shaping, namely: the first is the construction of a perceptual image of the object of attention (perceptual direction); the second is the formation of a personal, and later, a values based attitude towards this or that object based on the information obtained and processed (cognitive direction); the third is the formation of a subjective values based attitude in the process of interaction and independent activity (activity based direction).

The use of theoretical, empirical, and experimental methods helped to identify the peculiarities of a person's values-based attitude towards another people and other objects of living nature shaping in terms of perceptual, cognitive, and activity-based aspects.

This became the basis for the use of the latest approaches and technologies of ecological education, the formation of a values-based attitude towards a person in educational models of the school.

Keywords: subjective values-based attitude of an individual, values-based attitude towards a person, humanization of education, ecological paradigm, global problems of mankind, natural, psychological and social factors of students' values-based attitudes shaping.

Постановка проблеми. Розбудова громадянського суспільства, інтеграція в світове співтовариство, визнання глобальних проблем передбачають орієнтацію на Людину, її духовну і екологічну культуру; визначають основні напрями модернізації освітнього процесу в руслі екологічних тенденцій, провідним серед яких є виховання у молоді ціннісних ставлень, формування гуманістичного світогляду з метою забезпечення гідних і безпечних умов життя. Нерозумні дії людини загострюють глобальні проблеми сучасності. Тому це актуалізує екологічне виховання, формування ціннісних ставлень до живої і неживої природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законами України про освіту, Концепціями національного, громадянського виховання, позашкільної

освіти та іншими державними документами визначено, що центром діяльності закладу освіти є дитина, а метою – виховання гуманістично спрямованої особистості, формування системи її ціннісних ставлень і орієнтацій, що базуються на визнанні пріоритету вільного розвитку особистості, непересічної цінності людини і збереження середовища її існування.

Підтвердження цих ідей ми знаходимо у дослідженнях І. Беха, О. Безкоровайної, Н. Гонтаровської, С. Гончаренка, О. Гриви, І. Зязюна, Т. Дем'янюк, І. Єрмакова, Л. Канішевської, О. Коберника, С. Сисоевої, Л. Хоружої та інших.

Психологічним аспектам проблем матеріального світу і відображення його в свідомості особистості, її розвитку у процесі гуманістичного виховання, активності й самоактивності присвячені праці українських науковців; Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, О. Киричука, С. Максименка, В. Моляко, В. Панка, В. Рибалки.

Мета статті полягала у науковому обґрунтуванні та дослідженні теоретико-методичних основ виховання в учнів ціннісних ставлень до середовища існування (соціального і природного) і до самих себе в межах перцептивного, когнітивного та діяльнісного напрямів. Провідним аспектом було обрано виховання ціннісного ставлення до людини.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставлених завдань етапів дослідження було застосовано загальнотеоретичні, емпіричні і експериментальні методи: інтерпретаційно-аналітичний, на основі якого здійснювалося вивчення, теоретичний аналіз і синтез наукових праць, офіційних і нормативних документів, програм, підручників, посібників, емпіричних джерел з узагальнення досвіду педагогічної діяльності, екологічного виховання; метод порівняльно-історичного аналізу, який дав змогу виявити тенденції, умови, технології, методи впровадження гуманістичного виховання у шкільну практику й визначити передумови використання передового досвіду з антропологічною орієнтацією; метод теоретичного узагальнення, який забезпечив можливість аналізу явищ, що становлять предмет дослідження, формулювання узагальнених положень і висновків; гіпотетично-дедуктивний метод, що допоміг у формуванні робочих гіпотез, перевірених у процесі дослідження і підтверджених практично.

Методологія багатьох етапів дослідження узгоджується з класичними підходами організації експерименту, де були задіяні контрольні та експериментальні групи. У процесі експериментальної роботи, спрямованої на виховання ціннісного ставлення до людини було досліджено різні аспекти, проведено значну кількість серій дослідження, що відображено у численних публікаціях авторів [3, 4, 5].

У статті ми представили фрагмент вивчення ціннісних ставлень особистості, що виступають складовою екологічного світогляду. У ході аналізу педагогічної практики і виявлення особливостей, ефективного

засвоєння особистістю сутності основних положень (а це екологічні ідеї про свідому діяльність у довкіллі на основі гуманістичної моралі [4]; про необхідність гармонійних, рівноправних і партнерських взаємин, орієнтацію на екологічну доцільність будь-якої діяльності, дотримання етичних норм взаємодії у середовищі існування, які поширюються як на взаємодію з людьми, так і зі світом природи; визнання незаперечності спільного шляху подальшого розвитку людської цивілізації, природи і планети в цілому) ми визначили та обґрунтували основні групи чинників, які визначають формування ціннісних ставлень учнів. До еволюційно сформованих (природних) чинників ми віднесли ті, які визначаються першою сигнальною системою людини (візуальні, аудіальні). До другої групи віднесли ті, котрі визначаються другою сигнальною системою (словесна інформація, емоційна оцінка, бажання до спілкування). Третю групу складають соціальні чинники, сутність яких полягає у виробленні суспільством оцінки об'єктів (вона дещо може відрізнятися за ментальними, етнічними, релігійними характеристиками). Узагальнюючим вектором приналежності виступає важливість для особистості (що є членом певної громади, релігійної групи чи навіть цілого народу), історичного і соціального досвіду.

Отже, еволюційні (природні) чинники пов'язані з характерними зовнішніми ознаками об'єкта (його поведінкою) і відповідними адекватними реакціями особистості, які, в свою чергу, є основою формування її власного суб'єктивного ставлення до цього об'єкта, яке згодом може перерости у ціннісне. Вони є ключовими, характерними саме для певного об'єкта, який викликає стійкі інтелектуальні й емоційні реакції-відповіді особистості на взаємодію з ним та зумовлює виникнення суб'єктивного ставлення до нього, а отже визначає модальність та інтенсивність його впливу, і є особливою цінністю [2].

Поняття соціальний чинник нами визначається у вигляді сукупності вербальних стимулів, які об'єднують характерні ознаки об'єкта, визначають його суспільну, громадянську цінність, роль у цивілізаційному розвитку; дозволяють порівняти і проаналізувати шляхи задоволення власних потреб особистості (розвитку громади чи суспільства), зумовлюють формування її суб'єктивного і ціннісного ставлення, діяльність та поведінку по відношенню до цього об'єкта.

Нами була виявлена відмінність природних і психологічних чинників. Так, природні в учнів будь-якого віку викликають чітку безумовно-рефлекторну реакцію-відповідь, тоді як вплив психологічних не завжди опосередковано визначається рівнем моральної свідомості, внутрішнім емоційним станом, розвитком інтелекту та громадської активності особистості [1]. Можна зробити висновок, що формування ставлення, образу-враження особистості про людину чи будь-який інший природний об'єкт в межах перцептивного напруження починає формуватися під впливом як природних

(перша сигнальна система людини), психологічних чинників (як перша, так і друга сигнальні системи людини), так і соціальних. Було досліджено, що у формуванні ціннісних ставлень особистості до людини та інших об'єктів живої природи в межах перцептивного напрямку прослідковується певна закономірність, а саме: у 62,4 % учнів 4–5-х кл., які стали поглиблювати знання в галузі природничих наук, почали активніше брати участь у позаурочних заходах екологічного спрямування, визнавати ту важливу роль, яку людина посідає в процесі історичного цивілізаційного розвитку, тобто враження про цей об'єкт сформувалось в основному під дією природно-еволюційних чинників. У 23,1% учнів цих же класів, формування власного яскраво-емоційного ставлення до людини, як до природного об'єкта, як до цінності складалось у процесі паритетної дії як природно-еволюційних, так і психологічних чинників (однак домінантність все ж, належала природному); і лише у 12,5% учнів 4–5-х кл. формування цієї якості відбулось за рахунок домінування психологічних факторів. Слід зазначити, що в цілому, в учнів цієї вікової групи соціальні стимули ще не відіграють помітної ролі у формуванні ціннісних ставлень.

Схожа тенденція формування власного яскравого образу людини – створення враження про цей природний об'єкт, а отже формування елементів суб'єктивного ціннісного ставлення до нього зберігається також у шестикласників, які, крім школи, відвідують гуртки екологічного спрямування, задіяні у різних видах гуманістичної діяльності, хоча в них і спостерігаються певні кількісні та якісні зміни. Так, до першої групи за результатами експериментальної роботи нами віднесено 50,1% вихованців. Водночас кількісно зросла друга група, яку вже складає 26,4%. Третя група поступово зменшується кількісно і складає 13,8% учнів а, головне, на формування ціннісного ставлення до людини та інших природних об'єктів у цієї вікової категорії здійснює вплив суспільство, хоча це властиво лише для 9,7% школярів. Таким чином, за статистичними даними, в учнів 6-х кл. відбувається формування суб'єктивного ціннісного ставлення до людини, яке визначається психологічними факторами. Значно посилюються визначені нами тенденції у вихованців 7-х кл., де першу групу складає 32,4% учнів, відповідно, другу – 16,7% школярів, в яких поступово зростає домінанта психологічного характеру. Тоді закономірним є збільшення кількісного складу третьої групи (з домінуванням психологічного впливу) до 27,6% школярів. Слід зазначити, що навідміну від попередньо визначених нами категорій, у деяких семикласників отримує перевагу домінанта впливу суспільства поряд з психологічним фактором. Хоча цю групу складають лише 1,3% учнів, однак визначення цієї закономірності важливе для розуміння формування ціннісного ставлення особистості до людини не лише в межах перцептивного, а й когнітивного та діяльнісного напрямку. Ми виявили, що значно зросла кількість вихованців 7-х кл., у яких суб'єктивне ставлення до інших людей формується

переважно завдяки впливу громадської думки (соціального фактора). Ця група складає 22,0% школярів. Така ж тенденція характерна для учнів 8-х кл., де відповідно, до першої групи віднесено 31,3%, другої – 13,2%, третьої – 32,4% учнів. Четверту групу вже склали 1,4% восьмикласників. Зберігаються тенденції до зростання останньої – п'ятої групи вихованців (з домінуванням соціального чинника) до 23,7%. У процесах формування суб'єктивних ставлень особистості на засадах гуманістичної моралі у дев'ятикласників спостерігаємо деякі тенденції до стабілізації визначених позицій. Так до першої групи нами віднесено 30,5% учнів, другої – 9,1%, третьої – 32,5%. Позитивним є деяке зростання і стабілізація кількісного складу двох груп (4,5), який характеризується показниками 0,8% та 27,1%. Для учнів 10-х і 11-х кл., які багато часу відводять на участь у позакласній роботі, отримують досвід спілкування, гуманістичної діяльності, розподіл за трьома групами не характеризується значними розбіжностями. Тобто визначені нами тенденції зберігаються. Тільки значно нижчими стали кількісні показники процесу формування суб'єктивних ціннісних ставлень школярів першої групи (за природно-біологічними показниками). Так, за результатами аналізу, до першої групи нами віднесено відповідно 20,1% учнів 10 кл. і 20,0% – 11 кл., до другої – 10,2% і 0,6%, до третьої – 38,7% та 38,4% школярів. На четверту групу старшокласників помітний вплив здійснюють психологічні і соціальні фактори, з поступовим зростанням других. Ця категорія складає вже відповідно 3,2% та 1,8% учнів 10–11-х кл., тоді як до останньої групи нами віднесено 27,8% та 28,2% учасників експерименту [3].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у формуванні в учнів 4–11-х кл. суб'єктивних ціннісних ставлень до людини, інших об'єктів природи за перцептивним напрямом у виховному процесі простежується адекватна їх емоційному, інтелектуальному і духовному розвитку зміна впливу природних чинників на користь психологічних і соціальних. Останні починають домінувати вже у четвертій частини учнів 9-х кл. Основною причиною цього явища є поступове включення вихованців до культурних процесів з усією системою взаємозв'язків і взаємозалежностей, а отже, зростання їхньої громадської активності, участі в екологічній, гуманістичній діяльності.

Так само проводилося дослідження формування ціннісних ставлень і в межах *когнітивного* напрямку, де психологічні і соціальні фактори визначають рівень та силу емоційних реакцій, а пізніше і поведінку особистості у процесі накопичення, опрацювання і засвоєння екологічної інформації. А з набуттям учнями знань й інтелектуальних умінь, соціального досвіду взаємодії з людьми та іншими об'єктами обов'язково простежується морально-етичний характер вчинків особистості, коли поведінка чи вітальні прояви природного об'єкта оцінюються з точки зору людської моралі.

В межах *когнітивного* напрямку основна роль у вихованні ціннісного

ставлення до людини та інших об'єктів природи належить психологічним і соціальним факторам, які і визначають рівень та силу емоційних реакцій, а пізніше і поведінку особистості у процесі накопичення, опрацювання і засвоєння екологічної інформації, закладеної в системі знань, інтелектуальних умінь і навичок. За такого підходу, на думку І. Беґа, єдність попередньо і процесуально породжених емоцій, як результат переробки здобутої інформації, зумовлює виникнення у суб'єкта первинного особистісного смислу моральної норми, яка у такому ціннісному оформленні стає спонукою, мотивом відповідного вчинку [1]. Зазначимо, що формування моральних норм, мотивів вчинків вихованців в межах когнітивного напрямку відбувається у результаті емоційної оцінки, що має досить чітке етичне і естетичне спрямування.

А з набуттям учнями знань й інтелектуальних умінь, соціального досвіду взаємодії з людьми та іншими об'єктами обов'язково простежується морально-етичний характер поведінки особистості.

Створення психолого-педагогічних ситуацій «олюднення» середовища, або об'єкта, визнання його унікальності, незаперечної цінності, критичного ставлення до діяльності людини і впливу суспільства на довкілля, а відтак формування суб'єктивного ставлення особистості до власних дій і поведінки, засвоєння гуманістичних цінностей і тактики гармонійних взаємовідносин саме в межах когнітивного напрямку, коли сукупність вербальних протиставлень виступає в якості позитивного психологічного і соціального чинника, є найкоротшим і найефективнішим шляхом виховання ціннісного ставлення до людини і в цілому досягнення моральної вихованості учня в освітньому процесі, оскільки «зовнішнє емоційне переживання на етапі формування суб'єктивної значущості для вихованця моральної норми має бути обов'язковим» [1].

Так, у процесі експериментального дослідження на цьому етапі нами визначено, що 55,0% учнів 4–5-х кл. та 46,5% – 6-х, у процесі вивчення природничих наук, а в позаурочний час у спілкуванні і виховних заходах, які на них яскраво і емоційно вплинули, зосереджували увагу на взаємодії і взаємозалежності всіх компонентів середовища, відчували загострене почуття відповідальності за майбутнє, надавали людині надзвичайну роль у самозбереженні і турботі про людське життя. Природні стимули у вихованців цієї категорії займали найвищі позиції в ієрархії факторів впливу на формування ціннісного ставлення до людини, яку наділяли повноваженнями у відповідальності за майбутнє цивілізації, планети.

Схожа тенденція зберігалась і в учнів 7-х та 8-х класів, де цей відсоток вихованців складав відповідно 41,1% та 34,0%.

Досить складно було оцінити семикласників, які так само, як і попередня вікова група, схильні до надання переваги природним стимулам у визначенні засад життєвлаштування, провідної ролі «олюднення» середовища. У процесі аналізу результатів опитування і спілкування з ними,

виявилось, що основною причиною стриманості у відповідях учнів цих класів було небажання розкривати свої почуття і емоції перед однолітками, оскільки в перехідному віці, трапляються ситуації, які приносять їм неприємні переживання та спогади, пов'язані з глузуванням, критикою поглядів, ставлень. Частина школярів цього віку замикаються в собі, не бажають виносити на загал свої враження і думки. Відбувається відчуженість учителів та учнів у процесі спілкування, нерозуміння внутрішнього світу вихованців, небажання, або і невміння старших допомогти в скрутній, проблемній ситуації, що також значно ускладнюється комплексом соціально-економічних негараздів, характерних для більшості сімей школярів (і не лише тих, що складають групу ризику). Ці обставини призводять до «замкнутості», недовіри у взаєминах з учителями і батьками. Аналіз дослідження та власний багаторічний досвід виховної роботи дозволив вважати період навчання учнів середніх класів найбільш критичним і складним.

Відсоток учнів 9-х кл., які складають першу групу, залишається досить високим – 27,1%, що на 6,9% менше ніж у 8-х кл., де цей відсоток складає 34,0%.

Певної стабілізації цей процес досяг в учнів 10–11-х кл., хоча кількість їх частково зменшилась з 22,4% у 10-х кл. до 14,8% в 11-х кл.

Пояснення цього явища знаходимо у відповідях самих учнів, де вони поряд з визнанням природних факторів у подальшому розвитку людства, починають аналізувати роль кожного у прогресивних змінах штучно створеного середовища та його можливих шкідливих впливів для життя людини; визначати для себе і прийдешніх поколінь її цінність, незаперечне значення і неповторність, водночас усвідомлюючи важливість паритетного співіснування усіх природних об'єктів у майбутньому.

Важливим, у формуванні суб'єктивного ставлення особистості до світу, ціннісного ставлення до людини в межах когнітивного напрямку є врахування того, що зміст психологічних і соціальних факторів може мати як етнопсихологічне походження. Адже перспективи становлення особистості завжди значною мірою визначаються специфічними соціокультурними факторами, які формувалися напротязі історичного розвитку. Уже на підсвідомому рівні, вони можуть виступати важливими факторами формування суб'єктивного ставлення особистості до різних об'єктів і виробленні ціннісного ставлення до людини. Так, у відповідях 26,3% учнів 4–5-х кл. чітко прослідковується домінування саме цього фактора. Досить високий показник, як то 30,3% зберігається у вихованців 6-х кл. та відповідно 32,1% – 7-х. Поступове оволодіння і усвідомлення морального і гуманістичного змісту екологічних знань, набуття певного соціального досвіду школярами 8–9-х кл. призводить до кількісного зростання третьої групи (за рахунок домінування психологічних чинників) з 34,0% у 8 кл. до 39,2% в дев'ятому. Аналогічна тенденція зберігається як у 10, так і 11 кл., де

відповідно цей відсоток складає 39,8% та 43,9% учнів.

Розвиток суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища, засвоєння школярами ціннісних орієнтацій – надзвичайно актуальне завдання, а формування екологічного світогляду можливе за умов усвідомлення свого місця в системі природних взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Однак, усвідомлення себе громадянином світу, ефективно оволодіння системою екологічних знань, інтелектуальних умінь та гуманістичних цінностей у виховному процесі закладу загальної середньої освіти є творчим процесом, безпосередньо пов'язаним із розвитком гуманної особистості, її самоутвердженням, що за нашими висновками, насамперед, сприяє усвідомленню нею значення в «олюдненні» виробництва, подоланні прагматизму і хижацького ставлення до довкілля, соціального оточення, байдужості, жорстокості на мікро- і макрорівні. Усе це створює відповідний емоційний фон, на базі якого формуються психологічні установки особистості щодо готовності брати участь у розв'язанні особистих і соціальних проблем. Останнє підтверджується результатами цього етапу дослідження, де в межах когнітивного напрямку чітко прослідковується кількісне зростання четвертої групи вихованців. У процесах формування ціннісного ставлення до людини, суб'єктивного усвідомлення проблем людства, природи паритетну роль відігравали психологічні та соціальні фактори, які домінували над іншими. До цієї групи нами віднесено лише 0,2% учнів 4–5-х та 0,5% – 6-х кл.

Однак, починаючи з 7 кл., кількість школярів починає зростати від 0,7% до 1,2% у 8-х кл., 1,4% у 9-х і, відповідно 2,4% і 3,9% у 10–11-х кл. Слід зазначити, що в межах когнітивного напрямку, так само як і перцептивного, роль соціального фактора у формуванні ціннісного ставлення до людини, виробленні суб'єктивного ставлення особистості в цілому до довкілля в учнів 4–5-х кл. нами не виявлена. Однак, починаючи з 6 кл., цей фактор починає домінувати у 8,3% вихованців і поступово кількісно ця група зростає відповідно у 7-х кл. сягає відмітки 15,1%, 22,2% – у 8-х кл.

Зберігаються визначені нами закономірності і в 9–11-х кл., де до п'ятої групи уже відноситься відповідно 26,0%, 30,3% та 32,5% вихованців.

Отже, в результаті аналізу і систематизації закономірностей виховання ціннісного ставлення до людини, формування такого ж суб'єктивного ставлення особистості до інших об'єктів живої природи в межах перцептивного і когнітивного напрямів ми логічно підійшли до розуміння того, що в межах діяльнісного напрямку формування досліджуваної якості, на відміну від попередніх, обов'язково відбувається в процесі безпосередньої гуманістичної діяльності і соціально корисної роботи, проявах доброти, милосердя, турботи і підтримки того, хто цього потребує, організації взаємодії на базі демократичних цінностей, гуманізації спілкування. Аналіз даних дослідження дозволяє зробити висновок, що саме в межах діяльнісного

напряму особливого значення набуває чітке розуміння завдань і мотивів гуманної поведінки, соціально значущої для інших людей діяльності, що є внутрішніми рушійними силами, які спонукають особистість до практичних дій і гуманістичних взаємин. А для ефективного розв'язання проблем середовища існування, забезпечення сприятливих умов життя людини (сьогодні і на майбутнє) необхідно, щоб вихованці могли формулювати мету, проектувати власні дії, застосовувати знання, уміння й навички у практичній діяльності. Так поступово ми доходимо висновку, що соціальний фактор домінує у формуванні суб'єктивного ставлення особистості до свого оточення, природи, у вихованні ціннісного ставлення до людини, що в свою чергу не принижує ролі природного і психологічного факторів у цих процесах.

Якщо у 52,4% учнів 4–5-х та у 45,6% – 6-х кл. природний стимул відіграє провідну роль, що складає майже половину учнів, котрі брали участь у нашому експерименті, то з оволодінням ними додаткових знань, умінь і навичок практичної діяльності, в стосунках з об'єктами навколишньої дійсності, він втрачає свою першість. Кількісно до першої групи нами віднесено 33,4% учнів 7-х та 32,7% – 8-х., 28,5% – 9-х, 22,2% – 10-х та 15,1% – 11-х кл.

Отже, ми можемо зробити висновок, що визначені нами закономірності поступового зниження впливу природних факторів на формування суб'єктивного ціннісного ставлення особистості до людини та інших об'єктів довкілля зберігаються як у межах перцептивного, когнітивного, так і діяльнісного напрямів.

Висловлену тезу підтверджує поступове кількісне скорочення складу другої групи вихованців, де спостерігається паритетний вплив на особистість як природних, так і психологічних факторів.

До цієї групи належить 10,8% учнів 4 – 5-х, 11,3% – 6-х та 8,7% – 7-х кл., що складає приблизно десяту частину респондентів. Починаючи з 8–9-х кл. кількість таких учнів скорочується, а саме: з 6,6% у 8-х кл. до 5,2% і 4,9% – 9-х та 10-х кл. і навіть до 3,3% в 11-х класах. В межах діяльнісного напрямку нами визначено зниження домінування психологічних факторів. Так у кількісному відношенні третя група, до якої нами віднесено 34,3% учнів 4–5-х та 33,8% – 6-х кл., набула тенденції до скорочення (на противагу перцептивному і когнітивному напрямку). Ця закономірність підтверджується статистичними даними. Починаючи з 33,1% учнів 7 кл. та 30,1% – 8-го спостерігається, хоча і поступове, все ж досить помітне, особливо у 9-х кл. скорочення цієї групи учнів, з 28,7% до 24,5% в 10-х, і навіть, 20,7% – 11-х класах.

Водночас ми визначили ще одну закономірність, яка характеризує лише когнітивний напрям (у перцептивному вона мала зворотню дію), а саме – поступове зростання кількості школярів, формування суб'єктивного

ціннісного ставлення яких до людини та інших об'єктів, здійснювалось з паритетним впливом психологічного і соціального факторів з поступовим домінуванням останнього. До цієї групи нами віднесено 0,8% учнів 4–5-х та 1,2% – 6-х кл. Незначне зростання їх кількості нами зафіксовано, починаючи з 7-го кл. – 2,8%, 4,2% у 8-х кл. та 6,4% в 9-х. Помітним стає збільшення учнів цієї групи в 10-х кл. з 9,1% до 16,3% – в 11-х.

Отже, ми можемо зробити обґрунтований висновок, що соціальні фактори в межах діяльнісного (на відміну від перцептивного і когнітивного) напрямів ефективно впливають на виховання у школярів суб'єктивного ціннісного ставлення до людини. Незначний його вплив на учнів у 4–5-х, 6-х кл. (1,7% і 8,6% вихованців) змінюється суттєвим збільшенням кількості у 7-х, 8-х кл., відповідно – 22 і 26,4%.

Ще більш помітне зростання кількісного складу п'ятої групи школярів спостерігається у 9-х і 10-х, а також в 11-х кл., відповідно воно складає 33,2% і 39,3% та 44,6% вихованців. Отже ми можемо зробити висновок, що у процесі систематичної роботи з гуманістичного виховання, залучення учнів до суспільно корисної, благочинної діяльності у формуванні їхніх ціннісних ставлень домінує саме соціальний фактор.

Підтвердженням правильності сформульованого нами вище положення про важливість і обов'язковість прогнозування, визначення програми роботи на благо іншого і мети добродійної діяльності, є думка І. Беґа про те, що цілі і наміри духовно зрілої особистості, вкорінені в системі індивідуальних цінностей. Вони виконують функцію організації її життєдіяльності. І що важливо, – така особистість активно використовує їх для вирішення не побутових, а, насамперед, смислових життєвих проблем [1].

Висновки. Отже, на основі аналізу і систематизації закономірностей виховання ціннісного ставлення до людини, формування суб'єктивних ставлень особистості до інших об'єктів живої природи в межах перцептивного (ознайомлення, пізнання і сприймання об'єктів та явищ, проблем людини і навколишнього середовища) і когнітивного напрямів (оволодіння інформацією про людину, накопичення теоретичних знань стосовно вироблення умінь та навичок гуманістичної взаємодії, формування ціннісних орієнтацій, усвідомлення проблем навколишнього середовища і визначенні своєї ролі у їх розв'язанні), робимо висновок, що поступове і стабільне формування та розвиток системи гуманістичних цінностей особистості, які тісно пов'язані з екологічними і спрацьовують на задоволення її потреб, сприяє не лише гуманізації взаємин, перебудові шляхів взаємодії не тільки з представниками людського роду, а й з іншими об'єктами природи, але й утвердженню їхньої власної системи цінностей, формування ціннісних ставлень. Було доведено, що їх формування найбільш ефективно відбувається в процесі безпосередньої гуманістичної та екологічної діяльності в довіллі, і соціально корисної роботи, проявах доброти, милосердя, турботи

і підтримки того, хто цього потребує, організації взаємодії, гуманізації спілкування. Саме в межах діяльнісного напрямку особливого значення набуває чітке розуміння завдань і мотивів гуманної поведінки, соціально значущої для інших людей діяльності, що є внутрішніми рушійними силами, які спонукають особистість до практичних дій. А для ефективного розв'язання проблем середовища існування, забезпечення сприятливих умов життя людини (сьогодні і на майбутнє) необхідно, щоб вихованці могли формулювати мету, проектувати власні дії, застосовувати знання, уміння й навички у практичній діяльності. На це була спрямована виховна робота з учнями, що відображено в численних публікаціях авторів.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2. кн. Київ: Либідь. 2003. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
2. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: дис... д-ра пед. наук: 13.00.07/ Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т., 2005.
3. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти [Монографія]. Кн. 1. Людський вимір: історія, минуле і сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 558 с.
4. Столяренко О. В., Коваль Ю. А. Глобалізація в руслі екологічних проблем людства і виховання гуманістичних цінностей. *Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця : Вінницький кооперативний інститут. 29-30 березня 2022. С.81–83. URL :<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15187/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80.pdf>
5. Stoliarenko O., Stoliarenko O., Oberemok A., Belan T., Piasetska N., & Shpylova M. (2021). Shaping a Values-Based Attitude toward Human in the Context of Postmodernism via the Structural-Functional Model. *Postmodern Openings*, 12(3), 173-189. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.3/334>

References:

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannya osobystosti: u 2. kn. [Personality Education: in 2 books]* Kyiv: Lybid'. 2003. *Kn. 2: Osobystisno oriyentovanyu pidkhid: naukovo-praktychni zasady. [Book. 2: A Personality-Centered Approach: Scientific and Practical Principles]*. 344 s. [in Ukrainian].
2. Pustovit, H. P. (2005). *Teoretyko-metodychni osnovy ekolohichnoyi osvity i vykhovannya uchniv 1-9 klasiv u pozashkil'nykh navchal'nykh zakladakh: dys... d-ra ped. nauk: 13.00.07 [Theoretical and Methodological Principles of Environmental Education and Training of 1-9 Grades Students at Extracurricular Educational Establishments]* / Ternopil's'kyu natsional'nyy pedahohichnyy un-t im. Volodymyra Hnatyuka. Ternopil.[in Ukrainian].
3. Stoliarenko, O. V. (2017). *Vykhovannia u shkolyariv tsinnisnoho stavlennia do liudyny: teoretychnyi ta metodychnyi aspekty: monohrafia. [Education of schoolchildren's values-based attitude towards a person: theoretical and methodical aspects]*. *Kn. 1. Lyuds'kyi vymir: istoria, mynule i suchasnist. [Book 1. Human aspect: history, past and present]* Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD», 558 s. [in Ukrainian].

4. Stoliarenko, O. V., Koval, Yu. A. (2022). *Hlobalizatsiya v rusli ekolohichnykh problem lyudstva i vykhovannya humanistychnykh tsinnostey [The Role of Globalization in Terms of Ecological Problems of Mankind and Humanistic Values Education]. Suchasni tendentsiyi rozvytku nauky ta osvity v umovakh yevrointehratsiyi: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Vinnytsya : Vinnyts'kyy kooperatyvnyy instytut - Modern Trends in Science and Education Development in Terms of European Integration: Proceedings of the International scientific and practical conference. 81–83. Vinnytsia: Vinnytsia Cooperative Institute. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15187/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%.pdf>*

5. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Oberemok, A., Belan, T., Piasetska, N., & Shpylova, M. (2021). *Shaping a Values-Based Attitude toward Human in the Context of Postmodernism via the Structural-Functional Model. Postmodern Openings, 12(3), 173-189. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.3/334>*